

Restitucija otuđene kulturne baštine

Baljak, Aneta Lea

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:182476>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
Ak. god. 2021./2022.

Aneta Lea Baljak

Restitucija otuđene kulturne baštine

Završni rad

Mentor: dr. sc. Helena Stubić, doc.

Zagreb, rujan 2022.

Ime i prezime studenta/ica

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat isključivo mog vlastitog rada koji se temelji na vlastitim istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Zagrebu, _____

(potpis)

Sadržaj

Sadržaj.....	iv
1. Uvod	1
2. Pamćenje, identitet i baština	2
2.1. Prošlost i pamćenje.....	2
2.2. Važnost baštine za formiranje identiteta	3
2.3. Baština i njezini predmeti.....	4
3. Uloga muzeja.....	5
3.1. Muzeološke funkcije	6
3.2. Muzeji kao mjesta formiranja identiteta.....	7
3.3. Reprzentacija prošlosti u muzejima.....	8
4. Vlasništvo predmeta i zakonodavni okvir	10
4.1. Autorizirana baština	10
4.2. Restitucija predmeta.....	11
4.3. Stanje danas.....	12
5. Potreba za restitucijom baštine	13
5.1. Otudivanje baštine u prošlosti.....	14
5.2. Otudivanje tijekom Drugog svjetskog rata.....	14
5.3. Britanski muzej	17
5.4. Domovinski rat.....	18
5.5. Trenutni projekti i važnost restitucije.....	19
6. Zaključak	22
7. Literatura	23
Popis slika.....	26
Sažetak	27

Summary	28
---------------	----

1. Uvod

Tijekom povijesti, mnogi predmeti bili su otuđeni od zajednica i kultura kojima pripadaju. Budući da u to vrijeme nisu postojali zakoni koji su zabranjivali ilegalan izvoz predmeta, oni su s vremenom našli svoje mjesto u velikim svjetskim muzejima. S obzirom na to da je materijalna baština veliki faktor u formiranju identiteta zajednica te da se sve više širi svijest i skreće pažnja na neetična otuđivanja predmeta tijekom kolonizacije i okupacija, javlja se sve veća potreba za restitucijom. Restitucija podrazumijeva povrat otetih predmeta u zajednice i države kojima pripadaju. Cilj ovog istraživanja je ukazati na važnost same restitucije te ustanoviti koliko je materijalna baština uistinu bitna za kulturu i identitet kako pojedinca, tako i cjelokupne zajednice. O pitanju restitucije se sve više razgovara i u široj javnosti te ljudi imaju sve više informacija o baštinskim institucijama koje drže predmete čija provenijencija nije u potpunosti jasna ili ukazuje na njihovo neetično nabavljanje. Time ova tema postaje sve aktualnija i važna u raspravama o baštini i radu muzeja.

Na početku ovog rada definiraju se ključni pojmovi pamćenja, prošlosti i baštine te kako oni utječu na identitet. Opisuje se i način na koji muzeji rade, koje su njihove temeljne funkcije te kako oni reprezentiraju prošlost i identitet. Muzeji tako svojim radom direktno utječu na zajednice i komuniciraju njihov identitet. Nadalje, opisuju se ključni dokumenti koji određuju status baštine te dokumenti kojima otuđivanje predmeta postaje ilegalno, a njima se i zagovara čin restitucije. Na kraju se navode neki najznačajniji primjeri otuđivanja i restitucije, a na temelju njih se nastoji istaknuti sve veća potreba za restitucijom.

2. Pamćenje, identitet i baština

Prošlost je izvor za mnoge moderne kulturne, političke i ekonomske funkcije, a time se prošlost transformira u baštinu koja se prenosi. Baština je ključan element u stvaranju prostora, a zatim i formiranja identiteta te ona kao proces zadovoljava mnoge uloge u modernom društvu. Primjerice, jača identificiranje pojedinca s društvenim grupama i s vladajućom grupom, a osim toga gradi i sliku nekog mjesta za njegovu promociju (Ashworth et al., 2007). Dakle, pojam kulture podrazumijeva materijalna i duhovna dobra, razne vrijednosti zajednice, tj. sve djelatnosti jedne zajednice. Time su identitet i baština precizna određenja jedne kulture – baština je njezin dio, koji je svjesno naslijeđen (Šola, 2009).

2.1. Prošlost i pamćenje

Ljudi se često prisjećaju prošlosti i prošlih događaja, a oni najvažniji događaji pronalaze svoje mjesto u knjigama, osobnim sjećanjima ili arhivima. Prošlost postaje ključna za izgradnju identiteta, a značenje joj daju građani i članovi neke zajednice (Brkljačić & Prlenda, 2006). Samim time i sjećanje postaje važan element stvaranja identiteta. Individualno sjećanje, ali i kolektivno, ima emotivnu snagu, za razliku od povijesnih narativa (Smith, 2006). Osim formiranja identiteta, sjećanje označava nešto intimno i nešto proživljeno – ono što je direktno poznato. Samo sjećanje nije individualno, ono je društveni fenomen. Umjesto da bude značajka razmišljanja pojedinca, ono postaje standardizirano te se karakterizira zbirkama materijalnog, ali i društvenim praksama s kojim zajednica djeluje (Brkljačić & Prlenda, 2006). U obliku društvenog fenomena, sjećanje se može nazvati i kolektivnim pamćenjem. Kolektivno pamćenje može se podijeliti na komunikacijsko i kulturalno pamćenje. Komunikacijsko pamćenje definira recentnu prošlost, sjećanja koje čovjek dijeli sa svojom generacijom. Odavde dolazi i pojam generacijskog pamćenja, koje povijesno pripada nekoj određenoj skupini te u njoj nastaje i prolazi. Ako nestanu nositelji, nestaje i ono samo. Kulturalno pamćenje je čvrsto usidreno u prošlosti. Upamćena povijest postaje krucijalna, a činjenična se pretvara u mit koji se prepričava. Kulturalno sjećanje tako dobiva osobinu sakralnosti, figurama sjećanja se daje religiozan smisao te se u sklopu njih grupa prisjeća svoje povijesti i očvršćuje svoj identitet (Assmann, 2006).

Sposobnost pojedinca za identificiranje s raznim društvenim skupinama je uvijek postojala. Moderna društva su sve više raznolika, a mnoge prošlosti se putem baštine razbijaju u mnogo identiteta. Identitet je fenomen koji u sebi sadrži mnoge atribute poput jezika, religije, etniciteta,

nacionalnosti, ali i zajedničke interpretacije prošlosti koje skupina ima. Temelji se na konceptima uključivanja i isključivanja, netko ili pripada skupini ili ne. Identitet se odnosi na procese i kategorije na temelju kojih su zajednice specifične i drugačije, odnosno, na temelju koji se opisuju upravo kao to što jesu. Dihotomija Mi-Drugi centralna je u konceptu identiteta, prepoznavanje različitosti i drugosti jača vlastiti identitet. Time možemo reći da identitet zapravo i nastaje u interakciji s drugima (Ashworth et al., 2007). Iako jedno proizlazi iz drugog, pojmovi povijesti i sjećanja se uvelike razlikuju. Pamćenje stvaraju ljudi i uvijek je u procesu promjene, a povijest je rekonstrukcija nečeg čega više nema. Pamćenje se opisuje kao aktualan fenomen, dok je povijest samo reprezentacija prošlosti. Pamćenje je apsolutno, kolektivno te pronalazi svoje korijene u konkretnom, u prostoru ili u predmetima. Kako bi se pamćenje očuvalo, stvaraju se i čuvaju muzeji i spomenici koji se pretvaraju u mjesta sjećanja (Nora, 2006). Dakle, ideja identiteta ovisi o ideji pamćenja, ali i obrnuto. Svaka vrsta identiteta održava se sjećanjem, a identitet bira ono što će uopće biti zapamćeno. Oba se mijenjaju tijekom vremena, nisu fiksni. Pomoću sjećanja, koje je reprezentacija stvarnosti u komparaciji s prošlosti, shvaćamo svijet u kojem živimo (Gillis, 2006).

2.2. Važnost baštine za formiranje identiteta

Osim što ima mnogo funkcija, poput jačanja identifikacije, baština ima i više stvaratelja, javne ili privatne, službene ili neslužbene. Sama definicija baštine se s vremenom mijenjala, a sada se uglavnom opisuje kao korištenje prošlosti kao kulturni, ekonomski i politički resurs za sadašnjost, tj. fokus je na tome kako artefakti, mitologija, sjećanje i tradicije postaju resursi u sadašnjem vremenu. Dakle, istraživanje baštine se ne bazira na istraživanju prošlosti nego na načine na koje se u sadašnjosti bira što je baština. Njezino značenje i ono što ona reprezentira daju joj vrijednost, ona objašnjava zašto su određeni predmeti, sjećanja ili tradicije bili odabrani. Značenja se opisuju identitetom, a stvaraju se i razmjenjuju u društvenim interakcijama. Baština se koristi za prenošenje kolektivnog sjećanja, ona je društveni konstrukt koji karakteriziraju društveni i politički problemi u sadašnjosti (Ashworth et al., 2007).

Međutim, baština nije nužno nekakav predmet, mjesto ili uopće nešto materijalno. Iako je i materijalna strana bitna, baština kao pojam ponajviše obuhvaća ono što se događa na takvom mjestu. Upravo time baština postaje kulturni proces kojim se zajednica prisjeća i stvara načine za razumijevanje sadašnjosti. Mjesta baštine tada postaju alati kulture kojima se potiče taj proces baštine. Uzimajući sve navedeno u obzir, baština kao proces legitimizira razne nacionalne,

kulturne i druge identitete. Ako baštinu shvatimo kao proces, ona se može sagledati kao iskustvo ili kao identitet. Budući da baština nije samo mjesto, ona je čin prenašanja znanja na daljnje generacije u odgovarajućem kulturnom kontekstu koji stvara to mjesto. Dakle, baština se trebala iskusiti, a nadalje i sama postaje iskustvo. Ona prenašanjem postojećeg znanja stvara nova značenja i vrijednosti unutar kulture te zbog toga nije statična. S druge strane, materijalna kultura čini fizičku realnost koja podupire apstraktni koncept identiteta. Baština je dio ideje o kulturnom kapitalu te pomaže u percepciji nečije pripadnosti društvenoj grupi ili klasi. Time se koristi za konstrukciju i održavanje nečijeg identiteta, a posebice ako je prihvaćena kao legitimna, odnosno ako je postala autorizirana od strane stručnjaka poput arheologa ili povjesničara. Osim identiteta, baština je simbol i određenih vrijednosti, koje ne nosi njihov materijalni dio već njezino značenje. Ukoliko su predmeti prestiža i želje u nekoj zajednici, tada ona zagovara identitet, ali i moć identiteta nacije, neke grupe ili samog pojedinca (Smith, 2006).

Koliko je baština potrebna i značajna zajednici prepoznaje i ICOM, koji u svojem *Etičkom kodeksu za muzeje* navodi kako baština ima osobine koje su više od pukog vlasništva, te ona može imati izrazito jaku srodnost s identitetom, bilo s nacionalnim, etničkim, religijskim ili kojim drugim (Etički kodeks za muzeje, 2007). Značenje koje baština nosi nije statično, a interpretacija tih značenja u muzejima uvjetovana je stavovima okoline u danom trenu. S obzirom da se ne mogu svi aspekti prošlosti interpretirati i prezentirati, trebaju se donijeti odluke o tome što će se zadržati i prikazati, a te odluke uglavnom donose osobe u pozicijama moći. Baš to davalo je vrijednost baštini na temelju vremenskog perioda u kojem je nastala (Timothy, 2011).

2.3. Baština i njezini predmeti

Pojam baštine može se shvatiti kao svojevrsna kulturna praksa, koja je uključena u stvaranje mnogih vrijednosti te samim time postaje dio kulture. Laurajane Smith navodi i koncept diskursa o autoriziranoj baštini. Ona se fokusira na estetski privlačne predmete, mjesta i sl. za koje se smatra da se trenutne generacije zajednice trebaju brinuti i održavati ih, a sve sa ciljem da se prenesu na buduće generacije. Time se formira i zajednički identitet zajednice koji se temelji na njezinoj prošlosti (Smith, 2006).

Prema definiciji koju navodi Ivo Maroević (1993), muzejski predmet je:

„predmet baštine koji je izdvojen iz svoje realnosti da bi u novoj muzejskoj stvarnosti u koju je prenesen bio dokumentom stvarnosti iz koje je izdvojen. Predmet baštine je realni

predmet koji svojim materijalom i oblikom dokumentira realnost u kojoj je nastao, u kojoj je živio i s kojom je ušao u sadašnjost. Predmeti baštine imaju bogate slojeve značenja kojima komuniciraju poruke prošlosti u sadašnjost i čuvaju ih za budućnost.“ (Maroević, 1993:120).

Glavna osobina koju imaju muzejski predmeti je *muzealnost*. Ona se opisuje kao osobina predmeta koja mu omogućuje da u jednoj realnosti bude dokaz neke druge realnosti, odnosno, on u jednom prostoru postaje dokument i dokaz nekog prijašnjeg ili drugačijeg prostora iz kojeg je izdvojen. Tako je pojedinačan predmet dokument nekog prostora, vremena ili društva. O stupnju muzealnosti predmeta ovisi koliko je on iskoristiv u kontekstu muzeja. Budući da je muzej mjesto u kojem se poruke iz prošlosti i sadašnjosti prenose u sadašnjost i budućnost, svaki predmet koji prenosi upravo te poruke postaje baština. S obzirom na to da se identitet manifestira putem kulturne baštine, muzejskim radom koji obuhvaća čuvanje i prezentiranje baštine identitet se djelotvornije iskazuje ili potvrđuje. Time je kulturni identitet sastavni dio muzealnosti (Maroević, 1993).

Kao što je već spomenuto, baština nije pasivan ili statičan proces. On se sastoji od konstrukcije značenja putem sjećanja, a time i sama baština ima emocionalnu moć. Baština nije jedan trenutak ili radnja, nego brojne aktivnosti koje uključuju prisjećanje, komunikaciju, prenašanje znanja i uspomena te iskazivanje identiteta i kulturnih vrijednosti (Smith, 2006). Upravo u sklopu muzeja baština može poticati takve aktivnosti. Osim toga, muzeji su jedno od mjesta gdje se prošlost bilježi i pamti. Tijekom 1970ih, pojačava se interes za posjećivanje muzeja i nacionalnu baštinu, što sugerira da i kolektivno pamćenje postaje važan faktor u zajednicama i njihovim identitetima (Brkljačić & Prlenda, 2006).

3. Uloga muzeja

Prema ICOM-ovoj definiciji iz 1974. godine, muzej je „neprofitna, stalna ustanova u službi društva i njegova razvoja i otvorena javnosti, koja sabire, čuva, istražuje, komunicira i izlaže materijalna svjedočanstva čovjeka i njegove okoline, radi proučavanja, obrazovanja i zabave“. Druga relevantna definicija je ona koju navodi Peter van Mensch iz 1984. godine koja objašnjava da je muzej „ustanova koja sabire, dokumentira, čuva, izlaže i interpretira materijalna svjedočanstva i pridružene im informacije u interesu javne dobrobiti“ (Maroević, 1993:74-75). Na 26. Općoj konferenciji ICOM-a u Pragu, koja je održana u kolovozu 2022. godine, usvojena je nova definicija

muzeja kojom je muzej „neprofitna, trajna institucija u službi društva koja istražuje, sabire, čuva, interpretira i izlaže materijalnu i nematerijalnu baštinu. Otvoreni za javnost, pristupačni i uključivi muzeji potiču različitost i održivost. Muzeji djeluju i komuniciraju etično, profesionalno i u suradnji sa zajednicama pružaju različite mogućnosti za edukaciju, uživanje, promišljanje i razmjenu znanja“ (Museum Definition - International Council of Museums, 2022). Već u ovim definicijama prepoznajemo važnost predmeta i materijalne baštine za zajednicu. Sam rad muzeja fokusira se na to da upravo te predmete prezentira zajednici, kako bi ih ona sama istražila. Točnije, u interesu mu je javna dobrobit, što zasigurno obuhvaća i već navedene načine na koje zajednice i društva afirmiraju svoj identitet putem pamćenja i baštine, a samim time i putem muzeja. Nedavna promjena definicije muzeja također pokazuje sve veću potrebu i želju za etičnijim sabiranjem i educiranjem javnosti.

3.1. Muzeološke funkcije

Osim važnosti za javnost, potrebno je istaknuti i muzeološke funkcije navedene u definicijama. Kako bi se baština doista koristila za dobrobit zajednice, bitan je rad muzejskih stručnjaka koji se svodi na skupljanje, čuvanje, proučavanje, komuniciranje i izlaganje. Točnije, temeljne muzeološke funkcije su zaštita, istraživanje i komunikacija (Maroević, 1993). Danas muzeji pretežno imaju uspostavljena pravila o načinima na koje rade u obliku Politike upravljanja zbirkama, a imaju i točno opisane smjernice o načinima sakupljanja novih predmeta u nekoj vrsti politike sabiranja. U ICOM-ovom *Etičkom kodeksu za muzeje* postoji zasebna cjelina za nabavljanje zbirki. Ona navodi da muzej ne bi trebao nabavljati predmete ni na jedan način, bilo darovanjem, kupnjom, posudbom, razmjenom ili nasljeđivanjem, ako nije uvjeren u pravo vlasništva. Prije same nabave, od muzeja se očekuje da poduzme sve mjere opreza da se dokaže da predmet nije nezakonito nabavljen, izvezen iz zemlje porijekla. Time bi te mjere trebale opisati cjelokupnu povijest predmeta, od pronalaska ili proizvodnje. Također, ne bi se trebali nabavljati predmeti koji su dobiveni neovlaštenim ili neznanstvenim radom, kao ni zaštićeni biološki ili geološki primjerci, a kulturno osjetljivi materijali mogu se uzeti samo ako se mogu smjestiti s poštovanjem, tj. u skladu sa stručnim standardima te vjerovanjima i interesima zajednice iz koje potječu (Etički kodeks za muzeje, 2007).

Ipak, jedan aspekt muzejskog rada nedostaje, a to je izlučivanje predmeta iz zbirki. Iako se ono čini kontraproduktivno, nakon nekoliko stotina godina sakupljanja predmeta muzeji imaju

mnoštvo predmeta koje možda nemaju ni gdje čuvati, a i njihovo održavanje je poprilično skupocjeno. Naime, izlučivanje podrazumijeva trajno izdvajanje predmeta iz muzejskog fundusa. Žarka Vujić navodi nekoliko razloga zašto bi izlučivanje uopće bilo potrebno pri muzejskom radu. Oni mogu biti na razini upravljanja muzejom, npr. porast cijena, potreba za zamjenom kako bi se preoblikovao fundus. Mogu biti i na razini dnevnog muzejskog rada, što znači da se izlučuju predmeti koji više nisu u skladu s novim pravilima sabiranja ili oni predmeti koje imamo u nekoliko primjeraka. Sam čin izlučivanja provodi se otpisom, zamjenom, poklanjanjem ili prodajom. Ovim procesom se iz muzejskog fundusa uklanjaju i predmeti koji su pribavljeni na sumnjive načine, u službi restitucije ili povrata predmeta (Vujić, 1996).

3.2. Muzeji kao mjesta formiranja identiteta

Uz pomoć sjećanja i prisjećanja, zajednice rekreiraju prošlost. Naime, prošlosti nema, postoji samo sadašnjost, unutar koje se kontekst prošlosti ponovno stvara. Ovakvi procesi sjećanja i prisjećanja zbivaju se u interakcijama ljudi i njihove okoline – mjesta baštine i muzeja. Prema istraživanju Laurajane Smith na temelju rada muzeja Beamish, Tolpuddle i *National Coal Mining Museum* u Velikoj Britaniji, muzeji žele sastaviti iskustvo za svoje posjetitelje. Njihov najčešći razlog za posjet su rekreacija, ali i interes za time kako su ljudi živjeli u prošlosti, što ukazuje na želju da doznaju više o određenim identitetima te kako se oni stvaraju. Isto istraživanje zaključuje kako su posjetitelji svjesni muzeja kao mjesta u kojem se odvija proces stvaranja značenja i identiteta, a oni su se temeljili na prisjećanju i stvaranju veza s prošlošću. Posjetitelji su tako doista doživljavali kolektivne uspomene povezujući ih s vlastitim iskustvima. Muzeji daju prostor i mogućnost za istraživanje baštine i prošlosti, a komparacijom muzejskog prostora sa spomenutim vlastitim iskustvom, posjetitelji su aktivno doživljavali muzeje kao kulturne alate u procesu shvaćanja značenja zajedništva i života u moderno doba (Smith, 2006). Baštinske institucije, uključujući i muzeje, upravljaju kolektivnim sjećanjem, ali se sve više bave i upravljanjem društvom, točnije, izravno služe u razvoju društva. S obzirom na to da se baština nastoji prenašati, muzeji žele činiti upravo to – prenositi društveno formirano iskustvo zajednice. Kao što Tomislav Šola navodi: „Transponirano na kolektivni osjećaj jedinstvenosti, baština je dio kulture koji se sastoji od skupa vrijednosti, prepoznatih, istraženih, zaštićenih i komuniciranih kao identitet“ (Šola, 2009:257). Identitet služi kao nešto po čemu smo drugačiji od drugih. Kao što je već ranije spomenuto, identitet i nastaje u interakciji. Iako baštinske zajednice imaju razvijenu profesionalnost, manipulacijom u političke svrhe ili komodifikacijom može se stvoriti lažni identitet. Zbog toga je

zadatak koji nose baštinske institucije to da osiguraju vjerodostojnost vrijednostima kolektivnog identiteta koji nastoje predstaviti. Uz prethodno navedene muzeološke funkcije, zadatak baštinskih institucija može se sagledati kao vraćanje, osnaživanje te nastavljanje (Šola, 2009).

No, očuvanje predmeta koje proglasimo baštinom nije dovoljno zato što oni ne ostaju kao dio svakodnevice. Institucije su, dakle, uzele predmete iz svakodnevnih životnih okolnosti umjesto da se zadrži esencija življenja kulturnih vrijednosti za koje ti predmeti služe. Baštinu treba štiti u okolnostima gdje je ugrožena. Baštinske institucije ipak nisu tu samo za prikupljanje i čuvanje predmeta, nego i za ohrabrenje kulturnog stvaralaštva u realnom vremenu. Ove institucije mogu, u regijama u kojima se nalaze, znatno pridonijeti njihovoj revitalizaciji. Tako pridonose i gradnji i promicanju građanskog sustava vrijednosti te ideologije pravde i slobode. Tu je i potreba za održivim razvojem, što znači da se treba omogućiti trajanje kulturnih raznolikosti te vratiti građanima osjećaj ravnoteže čovjeka i prirode (Šola, 2009). Dakle, muzej je institucija koja se bavi prikupljanjem, čuvanjem, a zatim i proučavanjem i komuniciranjem muzejskih predmeta, a sve to s ciljem održavanja ljudskog pamćenja. Nastoje dopunjavati i objašnjavati prošlost i sadašnjost kako bi se doprinijelo okolini i kvalitetnom životu zajednice (Maroević, 1993). U modernom dobu, prošlost se pojavljuje kao nova vrsta pamćenja koje se gradi na tzv. mjestima pamćenja, što podrazumijeva sve što zajednica drži na životu, a to može biti i materijalna baština, npr. građevine, ili nematerijalna baština, npr. blagdani. Čuvanjem tih aspekata života i baštine, zajednice njeguju svoj identitet i čuvaju ga u svijetu koji se mijenja. Tako se i muzej formira kao mjesto pamćenja koje stvara i štiti identitete i kolektivno pamćenje. U muzejima se materijalno iznova povezuje s prošlosti te demonstrira promjene koje su se dogodile i dovele do trenutnog stanja u sadašnjosti. Oni su sada mjesta gdje se, zbog stručnih istraživanja kustosa, mogu dobiti točne i izvorne informacije o povijesti. No, čija se prošlost prikazuje i čije su uspomene istinite? Nažalost, razlika između individualnih sjećanja ljudi koji imaju iskustvo nekog razdoblja ili događaja i institucionaliziranog prikaza povijesti je dovoljno velika da dovodi u pitanje uloge muzeja (Miklošević, 2010).

3.3. Reprezentacija prošlosti u muzejima

Iako povijest nije spontana, njezine interpretacije jesu. Svi procesi koji su se događali bili su dio svjesnog upravljanja prošlošću, dio stvaranja i afirmacije željenih vrijednosti za koje smatramo da nas čine onim što jesmo. Ovdje pripadaju i muzeji, koji su upravljali kolektivnom memorijom

(Šola, 2009). Praksa sabiranja predmeta je u 16. stoljeću bila ograničena na moćne i bogate pojedince te su se prvi moderni muzeji razvili iz tzv. kabineta čudesa. Sakupljanje je, dakle, bilo prikaz tadašnje hijerarhije svijeta (Maroević, 1993). Kao što je već spomenuto, upravo pojedinci u pozicijama moći biraju što će se prezentirati, a time je razvoj muzeja utemeljen na širenju kolonijalizma i osvajanjima zapadne Europe.

Ipak, muzej kao institucija prihvaća da se kulturom stvara identitet, što od njega iziskuje društvenu i etičku odgovornost. Muzeji sve više stupaju u interakcije s posjetiteljima te potiču stvaranje aktivnog komunikacijskog procesa s njima, a taj proces i sam postaje dio kulture. Izlaganjima i prezentacijom predmeta, muzeji uspostavljaju kontinuitet prošlosti, daju priliku i za učenje o vlastitom identitetu i porijeklu. Međutim, u tim interakcijama može doći i do suprotstavljanja mišljenja između znanosti i osobnih sjećanja. Željka Miklošević navodi primjer izložbe o američkom bombarderu znanom kao Enola Gay, koja se trebala održati 1995. godine u Washingtonu. Izložba nikad nije bila ni postavljena, zato što je već početak njezinog planiranja započeo javne rasprave koje su uzrokovale revizije izložbe. Kritizirao se manjak ravnoteže u prezentaciji događaja – posjetitelji su mogli prema neravnomjernom broju fotografija shvatiti da je Japan više žrtva nego agresor, zato što se scenarij izložbe sastojao od 49 fotografija japanskih i 3 fotografije američkih žrtava. Upravo povezivanje tih dviju strana reprezentacije prošlosti unutar institucije muzeja (povijest i osobna sjećanja), može se sagledati kao dobar način učenja i rasprava o raznolikim vjerovanjima i pogledima na prošlost. Posjetitelji postaju aktivni interpretatori te u muzej unose vlastita vjerovanja i znanja. Značenja koje stvaraju posjetitelji jednako su vrijedna koliko i ono što muzej sam prezentira za javnost (Miklošević, 2010).

Dakle, pitanje o prošlosti i identitetu ima političku notu. Prošlost se selektivno pamti, a društveni i politički pluralizam stvara nepovjerenje u ideju o jedinstvenoj nacionalnoj povijesti. Povijest sama po sebi je samo jedno mjesto proizvodnje značenja iz prošlosti i kolektivnog pamćenja. Radije se počinju istraživati spomenici, rituali, groblja, arhivi, ali i muzejski postavi – sve od navedenog postaje politički nabijen način komunikacije sadašnjosti s prošlosti o kojoj nema mnogo toga sačuvanog (Brkljačić & Prlenda, 2006). Upravo ovo pokazuje kolika je važnost posjetitelja te kritike koju može dati šira javnost. Uz to, važno je uspostaviti politike na temelju kojih će muzeji raditi.

4. Vlasništvo predmeta i zakonodavni okvir

Rasprave o identitetu često se temelje na raspravama o vlasništvu. U stručnoj literaturi povezanoj s baštinom postavlja se već spomenuto pitanje toga tko posjeduje prošlost. Ovakva pitanja u sebi skrivaju problem odnosa moći i kontrole. Tko kontrolira prošlost, značenje i vrijednost baštine? Baština na neki način postaje pogled u zajednicu, a autorizirana baština može biti korištena za društvenu kontrolu, s obzirom na to da se bira što se želi autorizirati. Osim toga, materijalnost baštine ukazuje i na vrijednosti neke kulture, tj. mogu biti vrlo vrijedni predmeti koji simboliziraju prestiž u toj kulturi (Smith, 2006). John R. Gillis navodeći ideju o elitnom i pučkom pamćenju zapravo opisuje odnose moći koji se događaju tijekom stvaranja kolektivnog pamćenja, a time i identiteta. Kao primjer navodi bilježenja Richarda Gougha koji se pri pisanju *Povijesti Myddlea* 1700ih oslanjao na svoja prisjećanja te na informacije od starijih članova zajednice. S obzirom da je crkva za njega bila mjesto pamćenja, oslanjao se na vlasnike klupa, a to su bili isključivo muškarci. Time njegovo bilježenje povijesti sustavno zanemaruje žene, ljude bez vlasništva i mlade (Gillis, 2006).

4.1. Autorizirana baština

Autorizirana baština dobiva svoj legitimitet dokumentima od strane UNESCO-a i ICOMOS-a. Oni diktiraju što je baština te kako njome valja upravljati, a baština tada definira sadašnja kulturna i društvena značenja. Međutim, već i sam čin autorizacije baštine stvara neke vrste značenja i vrijednosti, a njezina konzervacija i očuvanje sami postaju dio iskazivanja baštine. Neki od bitnijih dokumenata uključuju ICOMOS-ovu Venecijansku povelju iz 1964. godine, kojom se daju smjernice za zbrinjavanje povijesnih spomenika, a 1972. godine UNESCO donosi Konvenciju o svjetskoj baštini. Konvencijom se željelo zaštititi mnoge kulturne materijale od uništenja te se nastojalo potaknuti međunarodnu solidarnost. Ovi dokumenti i povelje, kao i sami ICOMOS i UNESCO, imaju određen stupanj autoriteta unutar rasprava o baštini, a time se daje prednost europskim i zapadnjačkim tumačenjima baštine. Konvencijom o svjetskoj baštini se autoriziraju i prezentiraju vrijednosti i kulturna značenja koja pretežno pripadaju dominantnim europskim i zapadnjačkim narativima i iskustvima. Ipak, upravljanje baštinom bi svakako trebao biti objektivn i stručan tehnički proces. Iako se prijašnja teorijska stajališta ne trebaju nužno zanemariti, potrebno ih je ponovno promisliti te uzeti u obzir kulturne i političke posljedice koje autorizacija baštine nosi (Smith, 2006).

4.2. Restitucija predmeta

Pojmovi restitucije, povrata i reparacija su slični, no između njih postoje određene razlike. Restitucija se odnosi na vraćanje kulturnih dobara koji su odneseni s teritorija države porijekla bez dozvole od strane zajednice. Povrat se tiče slučajeva kada je predmet odnesen prije nego je ta vrsta zakonodavstva u državi postojala, a reparacija se koristi kada nema sumnje o zemlji porijekla (Gazi, 1992). U ovom radu koristi se pojam restitucije, zato što se želi obratiti posebna pažnja na nedvojbeno nasilna i nedobrovoljna otuđivanja predmeta koji su nerijetko pripadali marginaliziranim skupinama, a oduzeti su od strane kolonijalnih vlasti ili tijekom okupacija. Nakon velikih razaranja baštine tijekom Drugog svjetskog rata, *Haškom konvencijom za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* iz 1954. godine određuje se da je svako kulturno dobro prikaz stvaralaštva jednog naroda, a time postaje dio kulturne baštine i dobiva odgovarajuću zaštitu. Također, zabranjuje se izvoz dobara s okupiranih područja, a nepoštovanje ove odluke imalo je sankcije. Zabranu izvoza kulturnih dobara usuglasila je i UNESCO Konvencija o mjerama za zabranu i sprečavanje nedopuštenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara (engl. *Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property*) u Parizu, 1970. godine. Njome se navodi i da u slučaju otkrivanja da je neko kulturno dobro ukradeno, mora ga se vratiti zemlji kojoj pripada. U Parizu se i nekoliko godina kasnije, 1978. godine, donose i *Preporuke za zaštitu pokretnog kulturnog vlasništva*, kojima se daju smjernice za čuvanje baštine i za prevencije rizika u baštinskim institucijama, arheološkim nalazištima, privatnim kolekcijama, ali i u religijskim ustanovama (Conventions and recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage, 1985). Vrlo značajan dokument je i *UNIDROIT konvencija o ukradenim ili ilegalno izvezenim kulturnim dobrima*, donesena u Rimu 1995. godine. Tijekom konferencije u kojoj je donesena, sudjelovalo je sedamdesetak zemalja, uključujući i hrvatsku delegaciju, ali samu konvenciju potpisala su samo 22 države. Naravno, razlog tome je sukob interesa, u kojem su zemlje koje su posjedovale tuđa blaga željela da kod njih ona i ostanu. Iako se ne daje striktna definicija restitucije ili povrata, pojmovi su opisani u okviru toga kako je neko blago stečeno. Time se restitucija traži zbog krađe, a povrat zbog nelegalnog izvoza (1995 Convention – UNIDROIT, 2021).

Zanimljivo je da UNESCO Konvenciju iz 1970. godine nije potpisala Švedska, a u isto vrijeme su postojali strogi zakoni protiv uništenja vlastite arheološke baštine. Primjerice, korištenje detektora metala bilo je kažnjivo sa četiri godine zatvora. No, ono što je potaknulo da Švedska konačno

potpiše Konvenciju bio je film dokumentarnog karaktera, *On the Trail of the Tomb Robbers*, koji je pokazao načine na koje se kulturna dobra drugih kultura donose u Švedsku. Između ostalog, pokazano je krijumčarenje kipova Bude, a čak je i specificirano da su uzimali uglavnom drvene, zato što se metalne vide na detektorima u zračnim lukama. Baš ti kipovi Bude su vrlo značajni za budističke redovnike na Tajlandu, za njihovu vjeru, kulturu i povijest. Na pitanje zašto ljudi na Zapadu kupuju kipove Bude, kao odgovor iznesena je činjenica da ih ljudi smatraju modernim i estetski privlačnim, sve dok ti isti kipovi na Tajlandu imaju sakralno značenje. U filmu je pokazano i kako je direktor jednog muzeja neke od izloženih predmeta nabavio tako da ih je krijumčario iz Kine, koristeći cigarete i novac kao mito (Doole, 2010).

4.3. Stanje danas

UNESCO danas i dalje djeluje prema navedenoj Konvenciji o mjerama za zabranu i sprečavanje nedopuštenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara iz 1970. godine potpisana je u Hrvatskoj 1992. godine. Sastoji se od 26 članaka, a u prvom se kulturno dobro definira kao dobro koje je, ili na temelju religije ili sekularno, potvrđeno od strane države kao važno za arheologiju, povijest, književnost, umjetnost ili znanost. Članak kulturna dobra klasificira u nekoliko kategorija, npr. rijetki primjerci, predmeti iz arheoloških iskopavanja, antikviteti stariji od sto godina, predmeti s umjetničkom vrijednosti itd. Nadalje, u idućim člancima navodi se kako je ilegalan izvoz ili uvoz takvih kulturnih dobara jedan od glavnih razloga osiromašivanja kulturne baštine države kojoj je dobro oduzeto. Države koje su potpisale konvenciju moraju organizirati službe na razini države koje će se brinuti za očuvanje baštine te moraju uvesti zakone prema kojima će baštinske institucije sabirati svoje predmete, a svako kršenje nekog od članaka Konvencije mora biti kažnjeno. Uz to, ako neka od država ostane bez svojeg kulturnog dobra, može zatražiti pomoć drugih država koje su potpisale Konvenciju, kako bi se internacionalno dogovorili načini za rješavanje problema. Konvencijom se i otimanje predmeta tijekom okupacije smatra nedopuštenim (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 2021). Osim Konvencije, aktivan je i Međuvladin komitet za poticanje povrata kulturnih dobara (engl. *Intergovernmental Committee for Promoting the Return of Cultural Property*), čija se 22. sjednica održala u rujnu 2021. godine. Komitet se osnovao 1976. godine u Venecije te se bavi pitanjem restitucije izgubljenih kulturnih dobara, bilo zbog kolonizacije i okupacija ili zbog ilegalnih prijenosa predmeta prije Konvencije. Ukoliko je neka država, neovisno je li dio Konvencije ili ne, izgubila kulturno dobro ima pravo zatražiti restituciju

putem Komiteta. Komitet tada ima dužnost pronaći adekvatne načine za pregovore između država u pitanju te potaknuti suradnju kako bi se kulturno dobro vratilo u državu gdje je nastalo. Uz to, sve informacije su javne te se potiče razmjena dobara na temelju uspostavljenih preporuka ("Return & Restitution" Intergovernmental Committee, 2021).

ICOM-ov *Etički kodeks za muzeje* sastavljen je 1986. godine, a zadnje je dopunjen 2004. godine. On propisuje minimalne standarde za muzejske stručnjake i osoblje muzeja te je još uvijek u uporabi. Dane su smjernice za čuvanje i promicanje kulturnog nasljeđa te kako raditi i upravljati zbirkama na način koji ide u korist društvu i njegovom razvoju. Kodeks ima posebnu cjelinu posvećenu muzejskoj suradnji sa zajednicama iz kojih zbirke muzeja potječu. Glavno načelo je da zbirke održavaju baštinu te da imaju osobine koje su snažno povezane s identitetom, bilo kulturnim, političkim, nacionalnim, religijskim ili etničkim. O povratu kulturnih dobara, Kodeks navodi da muzeji trebaju biti otvoreni za rasprave o povratu dobara zemljama kojima pripadaju, a rasprave se trebaju temeljiti na stručnim i humanitarnim načelima, te na državnim i međunarodnim zakonima. Kodeks navodi i restituciju kulturnih dobara. U slučaju da zemlja porijekla traži povrat predmeta za koji je dokazano da je otuđen kršenjem aktivnih sporazuma te za da je on dio baštine te zemlje, muzej hitno treba krenuti u smjeru suradnje i restitucije. Za predmete koji su oduzeti iz okupirane zemlje, Kodeks navodi da muzeji trebaju izbjegavati nabavljanje predmeta iz okupiranih teritorija te moraju poštivati sve zakone vezano uz izvoz, uvoz i prijenos materijala (Etički kodeks za muzeje. 2007). No, uspostavljena pravila vezana uz načine sabiranja u muzejima stupila su na snagu relativno kasno. Danas i dalje postoje primjeri neetički sakupljenih predmeta koji su izloženi u muzejima.

5. Potreba za restitucijom baštine

Sakupljanje predmeta kojih se smatra vrijednima prisutno je još od vremena Rimskog carstva te je bilo jedna od djelatnosti koja može povećati ranije navedeni društveni status i poziciju moći. Od zatvorenih riznica grčkih hramova, preko raznoraznih privatnih zbirki, stvaraju se muzeji (Maroević, 1993). Kao što je već spomenuto, oni s vremenom postaju čuvari nacionalnog nasljeđa, postaju mjesto čuvanja simbola kulture pomoću kojih se identificira nacionalni identitet, a materijalna baština je važan dio kulture koji je važno zaštititi i promicati. Upravo zbog toga se javlja sve veći interes za povrat predmeta koji imaju posebno kulturno značenje za društva koja su ih stvorila. Andromache Gazi navodi i neke argumente za i protiv restitucije. Navodi argument

univerzalnosti koji opravdava time da su zapadnjački kulturni centri dostupni većem broju ljudi te da se tako bolje širi znanje o raznim društvima. Uz to, navodi i argument zakonitosti zato što u velikom broju slučajeva zemlje koje su dio procesa restitucije nemaju adekvatno zakonodavstvo vezano uz osiguranje predmeta od krađe i sl. Međutim, teško je odrediti radi li se o restituciji ili povratu. Kako bi se upotrijebio ispravan naziv, trebalo bi kvalitetno poznavati zakone svih uključenih država, što je kompliciran postupak. Često se radi o neravnoj borbi, gledajući da države koje posjeduju otuđene predmete često ne žele potpisati međunarodne dokumente kojima su povrat i restitucija potrebni (Gazi, 1992).

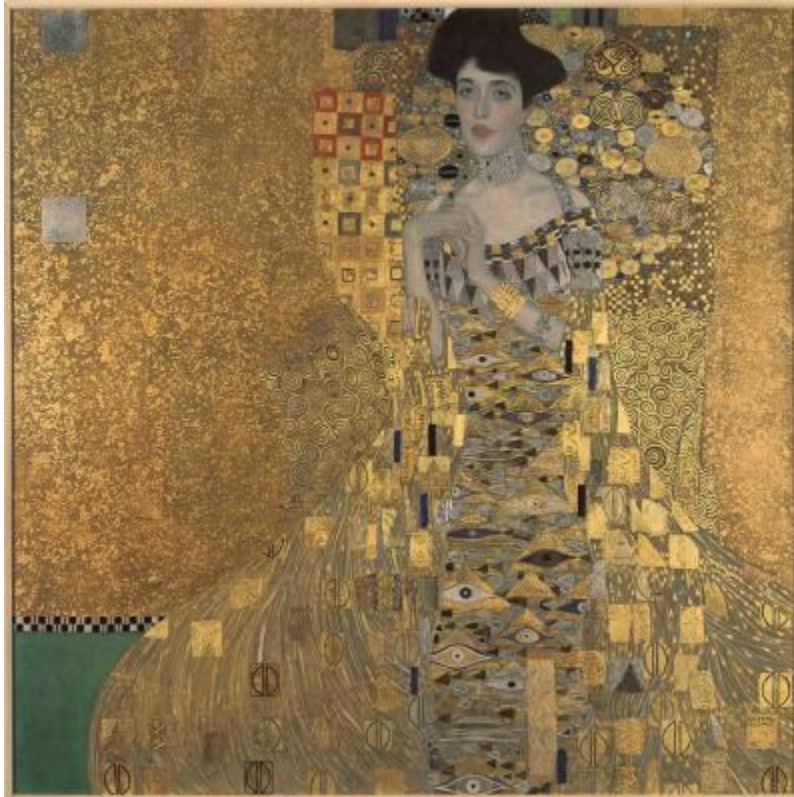
5.1. Otudivanje baštine u prošlosti

Tijekom prošlosti, brojni osvajači nisu otimali samo teritorije, nego su željeli i povrijediti nacionalni identitet zajednice te su zbog toga oduzimali predmete njihovog kulturnog nasljeđa. Rimljani su oduzeli brojne predmete, a početkom kolonijalnog razdoblja, takve pljačke postaju vrlo učestale. Primjerice, Latinskoj Americi su predmeti oduzeti od strane španjolskih i portugalskih konkvistadora, a kao posljedica europske ekspanzije predmeti s Dalekog Istoka također dolaze u Europu. Nacistička Njemačka oduzela je mnoge predmete kulturnog nasljeđa iz cijele Europe, a egipatske, grčke i perzijske starine mogle su se pronaći u Louvreu. Zbog nerazvijenosti ili političke slabosti, ali i zbog ekonomske neravnoteže između bogatijih i siromašnijih zemalja, razvila su se nelegalna tržišta otuđenih predmeta i umjetnina. Prije Drugog svjetskog rata, restitucije su se uglavnom odvijale retroaktivno. Primjerice, mirom u Versaillesu 1919. godine Njemačka je morala vratiti Francuskoj umjetnička djela otuđena tijekom Prvog svjetskog rata i Francusko-pruskog rata 1871. godine. Ugovorom u St. Germanu 1919. godine Austrija je Italiji i ostalim zemljama morala vratiti velik broj predmeta otuđenih još 1718. godine (Gazi, 1992).

5.2. Otudivanje tijekom Drugog svjetskog rata

Tijekom Drugog svjetskog rata, nacisti su oteli mnoge predmete koji se smatraju židovskim kulturnim blagom. S obzirom na povijest židovske zajednice, većina tih predmeta bila je religijskog karaktera, npr. primjerci Tore, ritualne čaše za vino, instrumenti, ali i knjige o povijesti i životu Židova. Oteti predmeti odvozili su se uglavnom u Prag, gdje se planirao osnovati „muzej istrijebljene rase“, te su svoje mjesto tamo našli predmeti iz sinagoga, židovskih knjižnica i arhiva iz cijele Europe. No, predmeti koji su otuđeni tijekom Drugog svjetskog rata mogli su se pronaći

u gotovo svakom većem muzeju u Europi i Sjevernoj Americi, posebice u Velikoj Britaniji, Njemačkoj i Francuskoj, a neke umjetnine i religijske knjige bile su u knjižnici američkog kongresa (Blum, 2000). Ujedinjeno Kraljevstvo postalo je dio UNESCO Konvencije tek 2002. godine, a Njemačka još kasnije, 2007. godine (Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property, 2021).

Slika 1. Portret Adele Bloch-Bauer I. (preuzeto s neuegalerie.org, 2022.)

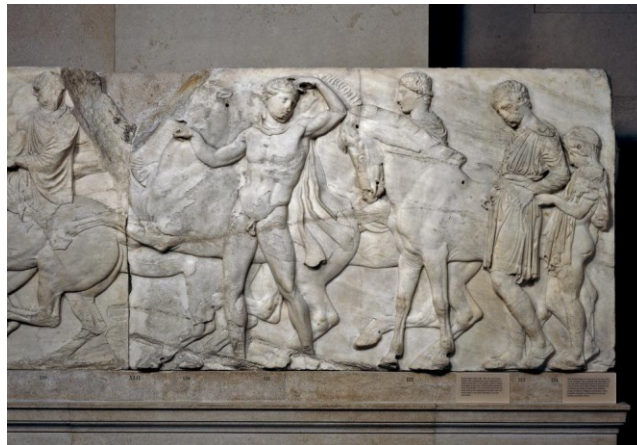
Pitanje vlasništva nekog otuđenog predmeta može biti i individualno. Na Slici 1 nalazi se Portret Adele Bloch-Bauer I. djelo je Gustava Klimta, koje je još poznato i kao „Austrijska Mona Lisa“. Portret su 1938. godine ukrali nacisti, kao i većinu drugih umjetnina i predmeta koje je posjedovala obitelj Bloch-Bauer. Sama Adela Bloch-Bauer umrla je 1925. godine, a u oporuci tražila je svog muža Ferdinanda da sva Klimtova djela budu donirana muzeju Belvedere u Beču nakon što on umre. Ferdinand Bloch-Bauer pobjegao je tijekom holokausta te je umro u Švicarskoj, 1945. godine, a njegovu imovinu naslijedile su njegove nećakinje i nećak. Klimtova djela bila su u

muzeju Belvedere tijekom rata, a tamo su i ostala sve dok Maria Altmann, nećakinja Ferdinanda Bloch-Bauera, nije tražila da se umjetnine vrate njoj. Iako su umjetnine pripadale Ferdinandu zato što ih je on naručio od Klimta, Austrijska vlada je dala prednost oporuci Adele te je portret postao vlasništvo države. Između 1948. i 1949. godine, obitelj Bloch-Bauer pokušavala je prenijeti svoju imovinu u SAD, ali je Austrija tražila da se vrate sve umjetnine koje su već u njezinom vlasništvu. No, 1998. godine pojavile su se tvrdnje da su djela u muzeju Belvedere tamo ilegalno, te se dokazalo da se nasljeđe Ferdinanda Bloch-Bauera nije dobrovoljno doniralo muzeju. Iste godine pojavio se i zakon o restituciji kojim sva imovina koja nema nasljednike postaje vlasništvo države. Gledajući da nije u potpunosti jasno kome je portret pripadao, teško je bilo odrediti tko sada ima pravo na njega. Altmann je tvrdila da je vlasnik Ferdinand jer je on platio za njih, dok se država držala Adeline oporuke. Troškovi tužbe su bili preveliki te Austrija nije surađivala. Maria Altmann tužila je Austriju u SAD-u, 1999. godine, na temelju kršenja austrijskog, kalifornijskog i internacionalnog zakona. Konačna odluka donesena je tek 2006. godine, te je Altmann dobila pravo na šest Klimtovih slika, uključujući Portret Adele Bloch-Bauer I. Umjetnine su završile u muzeju u Los Angelesu, a kasnije su prodane na aukcijama te se Portret Adele Bloch-Bauer I. od tada nalazi u muzeju Neue Galerie u New Yorku. Zarada od aukcija podijelila se između odvjetnika i nasljednika Ferdinanda Bloch-Bauera. Naime, Maria Altmann htjela je zadržati portret u Austriji, ali država nije htjela riješiti problem te je ishod bilo dugo i skupo suđenje kojim je Austrija izgubila jedan predmet svoje povijesti. Godine 1938.-1945. i dalje su tabu tema unutar rada muzeja Belvedere, zbog predmeta koji su sakupljeni tijekom vladavine nacista te je njihov legalni status upitan. Obitelj Bloch-Bauer morala je pobjeći tijekom nacističkog režima te su bili prisiljeni ostaviti svoje vlasništvo u Austriji. Ovaj slučaj tiče se mnogih zakona, i austrijskih i internacionalnih, te kao jedan od najvećih slučajeva restitucije u povijesti, i dalje ostaje kontroverzan (Zygmunt, 2020).

Kao što je već navedeno, nakon Drugog svjetskog rata činjenica da kulturno nasljeđe mora biti striktno zaštićeno sve se više prihvaća. Cijeli pokret za restituciju nastao je zbog političke emancipacije i dekolonizacije tijekom 60ih godina prošlog stoljeća, paralelno s razvojem svijesti o kulturnom identitetu (Gazi, 1992).

5.3. Britanski muzej

Između 1970. i 1999. godine, Britanski muzej dobio je 27 zahtjeva za restituciju. Tadašnji diskurs je također kretao u smjeru toga da se barem razmisli o povratu predmeta. Glavni zahtjevi dolazili su iz prijašnjih kolonija, u kojima manjinske kulture nisu imale moć zaustaviti krađe tijekom britanske vladavine. No, odnosi su se promijenili sada, te države imaju svoj suverenitet i pravo na svoje kulturno vlasništvo. Kina, Grčka i Egipat su utvrdili stroge zakone o kulturnom vlasništvu prema kojima se svi predmeti za koje je potvrđeno, ili za koje se uopće smatra da su pronađeni na njihovom teritoriju, smatraju državnim vlasništvom. Naravno, većina muzejskih stručnjaka sada tretira predmete drugih kultura kao više od nečeg „egzotičnog“, a Britanski muzej ne prikuplja nove predmete ako nisu legalno dostupni. I dalje, Muzej ipak tvrdi da su predmeti koji su neetički skupljeni tijekom Britanskog carstva sada dio Muzeja te da su time dio nacionalne kulturne baštine. Dok god su predmeti izloženi u Britanskom muzeju, oni su interpretirani samo iz britanske perspektive te nadalje podupiru kulturni nacionalizam (Duthie, 2011).

Slika 2. Mramorni reljef (preuzeto s britishmuseum.org, 2022.)

Način na koji je Britanski muzej sakupio svoje predmete je upitan te se sve češće traži restitucija njegovih ključnih izložaka – Grčka, Egipat i Nigerija samo su neke od država koje žele vratiti artefakte u nacije u kojima pripadaju. Međutim, Britanski muzej odbio je većinu zahtjeva te Muzej opisuju kao globalnu instituciju koja ima pravo prikazivati artefakte iz raznih kultura. Muzej neki nazivaju i enciklopedijskim, zato što skreću pažnju na udaljene kulture što povećava znanje o povijesti. Stvaranje internacionalne zajednice održava stajalište da Muzej nije eurocentričan, nego

da razmišlja o čitavom svijetu. Muzej kao institucija, kao što je već navedeno, u 19. stoljeću služi za jačanje nacionalnih identiteta. Tako je i Britanski muzej u tom periodu bio snažan simbol carstva, a slika svijeta koju su nudili bila je okarakterizirana aspektima britanske kulture imperijalizma. Značenje predmeta može se promijeniti ako se njegov kontekst promijeni pa je time i stavljanje predmeta u imperijalističku instituciju promijenilo njihove interpretacije. Izgradnja Britanskog muzeja temelji se isključivo na ratu, kolonizaciji i misionarskim putovanjima iz kojih su se donosili predmeti udaljenih kultura. Predmeti su sakupljeni agresivnim i oportunističkim pljačkanjem i sumnjivim kupnjama. Primjerice, Elginski mramori (engl. *Elgin Marbles*) na Slici 2, izvorno zvani Partenonski mramori, premješteni su iz Atene u London između 1801. i 1812. godine, iako je Thomas Bruce originalno planirao odnijeti samo nacрте. Neke od skulptura su čak bile i prerezane na pola zbog lakšeg transporta, što je značilo da su mnogi dijelovi oštećeni. Još jedan primjer su Beninske bronce (engl. *Benin bronzes*), kolekcija mjedenih ploča koje su britanske snage zaplijenile Kraljevstvu Benin u današnjoj Nigeriji te ih dale Britanskom muzeju (Duthie, 2011).

5.4. Domovinski rat

Ratovi su često element koji utječe na formiranje suvremene baštine. Kao i teroristički napadi, ratovi ugrožavaju baštinu na razne načine, primjerice tako što se ona direktno uništava, a može biti i kolateralna žrtva samog tijeka rata ili napada. Upravo zbog povezanosti baštine s identitetom neke kulture, ona postaje meta dominantnih skupina i agresora koji žele ovladati nekim narodom tako da im oduzmu najznačajnije dijelove baštine (Timothy, 2011). To je bio slučaj i sa Domovinskim ratom koji je trajao 1991. i 1992. godine, a bio je rezultat nastojanja da se očuva Jugoslavija te da se proširi velikosrpska politika. Tijekom njegovog trajanja, razorene su mnoge vrijednosti hrvatske kulturne baštine, ali i mnogi gospodarski i prirodni resursi. Rat je sam po sebi imao cilj ostvariti etnički čista područja te su se zbog želje za brisanjem identiteta naroda uništavali spomenici i drugi slični tragovi kulture koji su svjedoci njegove prošlosti. Uzimajući to u obzir, Domovinski rat može se nazvati i kulturnim ratom u kojem su se ciljano napadala kulturna dobra. U takvom ratu uništavanje baštine je namjerno, uništavaju se i mjesta koja nemaju nikakve vojne ciljeve ili postrojbe, a sve u svrhu toga da se uspostavi vlast i ideologija agresora. Time je uništenje Vukovara bilo uništavanje cjelokupne ideje i bića grada koji je bio ključan za hrvatski identitet (Maroević, 1995).

Pokretna kulturna baština, poput slika i kipova, mogla se donekle spasiti i premjestiti, no time se prekida veza koju ona ima sa svojim kontekstom, tj. mjestom na kojem se nalazila. Osim toga, ratnom štetom se smatraju i sva oštećenja koja su nastala tijekom evakuacije i transporta predmeta, jednako kao i oštećenja koja su nastala direktno na fizičkoj strukturi predmeta (Maroević, 1995). U periodu od 2. do 23. ožujka 1994. godine provodile su se istraživačke misije uz pomoć Promatračke misije Europske zajednice u Zagrebu. Tijekom misije utvrđivalo se stanje kulturnog nasljeđa na području Hrvatske (Kaiser, 1993).

Muzej Drniške krajine sastoji se od arheološke i etnografske zbirke te zasebne zbirke koja sadrži djela Ivana Meštrovića. Muzej postaje značajan u kontekstu Domovinskog rata zato što je Meštrovićeve skulpture i skice jugoslavenska armija prenijela u Knin u listopadu 1991. godine, zbog oštećenja zgrade. Nakon toga, dio radova prenesen je u Narodni muzej u Beogradu. Neke od slika su nestale, a postoji i mogućnost da su se prodavale na ilegalnom tržištu. Predmeti iz zbirki Gradskog muzeja u Vukovaru su također bili premješteni tijekom razaranja, a za neke od njih nije poznato gdje su završili, primjerice za zbirku Spomen-muzeja Lavoslava Ružičke. Komemorativni muzej Spomen-područje Jasenovac je isto tako pronađen potpuno prazan u svibnju 1994. godine, bez informacija o zbirkama. Još jedan od primjera je Memorijalna kuća obitelji Ribar, koja se nalazi u Vukmaniću, a za čiji su fundus i zgradu kustosi naveli da su pod četničkom upravom (Šulc, 1993). Obnovljene ruševine kao oblik kulturne baštine i dalje ostaju simbolične vrijednosti hrvatskog prostora. Iako su izgubile dio autentične povijesne vrijednosti, stekle su nove emotivne i kulturne vrijednosti koje ističu neuništivost naroda (Maroević, 1995).

5.5. Trenutni projekti i važnost restitucije

Jedan od recentnijih primjera restitucije je njemački projekt pod nazivom *MuseumsLab*. Njime se želi proširiti svijest o dekolonizaciji i restituciji te u njemu sudjeluju muzejski stručnjaci iz Njemačke i iz deset afričkih država. Projekt je započeo u svibnju 2021. godine, a prvi dio se odvijao online. Glavna aktivnost projekta bila je razmjena te povrat spomenutih Beninskih bronci vidljivih na Slici 3. Philippa Ebéné, jedna od sudionika, navodi kako se ne radi samo o povratu artefakata, nego o tome što sam diskurs o restituciji znači za kulturno sjećanje. Također, projekt želi opisati kako koristiti afričke jezike u muzejima te kako u njima prezentirati performanse i nematerijalnu baštinu, a sve s ciljem da se bolje shvati povijest kolonizacije. Chao Tayiana, jedna od pokretača projekta *Open Restitution Africa*, smatra da je *MuseumsLab* prilika za poboljšanjem

muzejskog rada i za promišljanje o tome kako bi oni mogli izgledati u budućnosti. Smatra da bi muzeji trebali biti središta inovacije i kritičkog diskursa, koja su izgrađena na međusobnom poštovanju između institucija, i to međunarodnih (Hickley, 2021). Projekt *MuseumsLab* ističe kako su muzeji dio društva koji povezuje na međunarodnoj razini te kao aktivne institucije imaju zadatak učiti od povijesti. Time se želi potaknuti promjena u društvu i edukacija o društvenoj pravdi i klimatskim promjenama. Projekt zato povezuje stručnjake iz Njemačke i Afrike, kustose, istraživače, radnike muzeja i galerija, kako bi međusobno dijelili znanje i iskustva (TheMuseumsLab, n.d.).

Slika 3. Beninska bronca (preuzeto s britishmuseum.org, 2022.)

Projekt *Open Restitution Africa* započet je u Africi i svojim radom žele pružiti informacije o samoj restituciji te o restituciji afričke materijalne baštine. Na svojoj mrežnoj stranici navode kako se preko milijun afričkih artefakata drži van kontinenta, a manje od tisuću ih je vraćeno. Cilj projekta je da informacije o restituciji budu transparentne, lako pristupačne te centralizirane, kako bi se mogao voditi otvoren i informiran dijalog o problemu. Smatra se da su informacije o restituciji često nedostupne, ako uopće postoje, te u tome leži važnost projekta. Sam projekt je još uvijek u tijeku te imaju razvijen dugoročni plan, a pitanja koja se postavljaju su povezana s time koliko je

restitucija obavljeno, koliko ih još mora biti, zašto one tako dugo traju te koji su najbolji načini za njezino provođenje (Open Restitution Africa, About the Project, 2022).

Mrežna stranica UNESCO-a prati restitucije i povrate koji se događaju. Zadnji naveden slučaj bio je ove, 2022. godine, a radi se o povratu četiri kulturno značajna predmeta Italiji od strane Njemačke. Prijašnjih godina, Njemačka je također vratila četiri artefakta i atlas Egiptu, Nizozemska je vratila Nigeriji glinenu glavu koja je dio Ife umjetnosti, Kanada je vratila skulpturu iz 12. stoljeća Indiji (UNESCO, Return and Restitution Cases, 2021).

Naime, kulturna pozadina nije nužna za estetsku vrijednost predmeta ili umjetnine. Predmeti iz nezapadnjačkih kultura maknuti su iz izvornog konteksta i stavljeni u onaj koji sačinjava svijet umjetnosti. Njihovi predmeti prikazuju se kao primitivni, okarakterizirani magijom i povezanošću s prirodom. Posjetitelji dobivaju priliku vidjeti neki sasvim drugačiji svijet – svijet za koji se često izostavlja činjenica da i dalje postoji i da su svi predmeti pronađeni nedavno (Clifford, 2006). Dakle, predmeti iz udaljenih kultura nerijetko se prezentiraju pod krinkom misticizma i nekog već prošlog vremena, a s obzirom na to da, npr. Britanski muzej, na predmete stavlja svoju zapadnjačku i imperijalističku perspektivu, postavlja se pitanje mogu li muzeji adekvatno reprezentirati kulture iz kojih imaju predmete bez konteksta. Još jedan važan aspekt je da se umjetnine i predmeti iz udaljenih i nezapadnjačkih kultura ne mogu tumačiti kroz zapadnjačku ideju umjetnosti. Autentične kulturne vrijednosti moraju definirati samo članovi te zajednice. Ipak, kontakt sa zapadnjačkim kulturama i političkim i ekonomskim vrijednostima, pomalo ih je izmijenio. Sve kulture se s vremenom te pod utjecajem povijesti mijenjaju. Međutim, i ideje o nezapadnjačkim kulturama koje se konstruiraju i dalje imaju potporu u izvornim značenjima koje predmeti nose. Vrijednosti i opisi koje sama kultura daje predmetu je definitivna istina i ona se i dalje prenosi u prezentacijama koje neka institucija pruža (Dutton, 2006). Iako u muzejima postoje načini adekvatne reprezentacije kultura drugačijih od naših, proces restitucije je i dalje izrazito važan. Broj slučajeva povrata predmeta raste time što se širi svijest o važnosti kulturne baštine za identitet, ali i o neetički nabavljenim artefaktima u muzejima.

6. Zaključak

Prošlost je ključan dio formiranja zajednica i izgradnje njihove kulture. Na temelju prošlosti konstruira se kolektivno pamćenje, a iz prošlosti i pamćenja nastaje baština koja je krucijalna u formiranju identiteta i u njegovom manifestiranju i izražavanju. Predmete baštine najčešće susrećemo u obliku muzejskih predmeta, a njihova zaštita i prezentacija su temeljne odrednice muzejskog rada. Jedan od glavnih ciljeva muzeja je rad u interesu javne dobrobiti, po čemu možemo zaključiti da su i sami muzeji bitni za identitet zajednice zato što prezentiraju njihove predmete i prošlost. Muzeji su, dakle, mjesta baštine i formiranja identiteta.

Muzeji rade na temelju politike o upravljanju muzejskim zbirkama, koje često uključuju i politiku sabiranja, a ona danas jasno ističe načine na koje se predmeti smiju prikupljati, te se otuđivanje strogo zabranjuje. S obzirom na veliku količinu predmeta koji su u prošlosti otuđeni, danas je aktivna UNESCO *Konvencija o mjerama za zabranu i sprečavanje nedopuštenog uvoza, izvoza i prijenosa vlasništva kulturnih dobara*, kojom se zagovara restitucija predmeta koje države traže natrag. Nakon opisane važnosti kulturne baštine za zajednicu u kojoj ona nastaje, smatram da je restitucija izrazito važan čin. Većina predmeta otuđena je na neetičke načine, a nerijetko se nalazi u zemljama dominantne kulture koje ne prezentiraju povijest uvijek točno. Također, ako postoji potreba za nekim predmetima baštine drugih kultura kako bi se javnost educirala o njima, bolji način bio bi stvaranje njihovih kopija. Uistinu, zakonodavstvo nije uvijek imalo određena pravila vezana za restituciju, ili osiguranje baštine uopće, ali upravo zato bi stručnjaci trebali uložiti trud u osmišljanje pravilnih načina za rješavanje pitanja restitucije i otuđene kulturne baštine.

7. Literatura

“1995 Convention – UNIDROIT.” (2021). UNIDROIT. Preuzeto s

<https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention/>

“About the Project.” (2022). Open Restitution Africa. Preuzeto s

<https://openrestitution.africa/about-the-project/>

Ashworth, G. J., Graham, B., & Tunbridge, J. E. (2007). Introduction: heritage and plurality. U *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies* (pp. 1–10). Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt18mvnhw.6>

Assmann, J. (2006). Kultura sjećanja. U M. Brkljačić & S. Prlenda (ur.), *Kultura pamćenja i historija* (pp. 45–79). Golden marketing-Tehnička knjiga.

Blum, Y. Z. (2000). On the Restitution of Jewish Cultural Property Looted in World War II. *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)*, 94, 88–94.

<http://www.jstor.org/stable/25659364>

Brkljačić, M. & Prlenda, S. (2006). Zašto sjećanje i pamćenje? U M. Brkljačić & S. Prlenda (ur.), *Kultura pamćenja i historija* (pp. 9–18). Golden marketing-Tehnička knjiga.

Clifford, J. (2006). Histories of the Tribal and the Modern. U R. L. Welsch & K. M. Endicott (ur.), *Taking sides : clashing views in cultural anthropology* (2nd ed.) (pp. 299–307). McGraw-Hill/Contemporary Learning Series.

“Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property.” (2021). UNESCO. Preuzeto s <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>

<https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and>

“Conventions and recommendations of UNESCO concerning the protection of the cultural heritage.” (1985). UNESCO. Preuzeto s

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000059218.locale=en>

Doole, J. (2010, 4. prosinca). On the Trail of the Tomb Robbers. *Culture in Development*.

Preuzeto s

http://www.cultureindevelopment.nl/News/Discussing_Looting/637/On_the_Trail_of_the_Tomb_Robbers

Duthie, E. (2011). The British Museum: An Imperial Museum in a Post-Imperial World. *Public History Review*, 18, 12–25. <https://doi.org/10.5130/phrj.v18i0.1523>

Dutton, D. (2006). Mythologist of Tribal Art. U R. L. Welsch & K. M. Endicott (ur.), *Taking sides : clashing views in cultural anthropology* (2nd ed.) (pp. 308–317). McGraw-Hill/Contemporary Learning Series.

“Etički kodeks za muzeje.” (2007). ICOM. Preuzeto s <http://www.icom-croatia.hr/wp-content/uploads/2011/11/Eticki-kodeks-za-muzeje.pdf>

Gazi, A. (1992). Muzeji i nacionalno kulturno blago. *Informatica museologica*, 23 (1-4), 17-23. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/144678>

Gillis, J. R. (2006). Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa. U M. Brkljačić & S. Prlenda (ur.), *Kultura pamćenja i historija* (pp. 169–197). Golden marketing-Tehnička knjiga.

Hickley, C. (2021, 25. svibnja). Germany launches African museum exchange programme to discuss returning looted objects. *The Art Newspaper*. Preuzeto s <https://www.theartnewspaper.com/2021/05/25/germany-launches-african-museum-exchange-programme-to-discuss-returning-looted-objects>

Kaiser, C. (1993). Izvještaj o misiji utvrđivanja činjeničnog stanja izvršenoj u ožujku 1994. godine. *Informatica museologica*, 24 (1-4), 48-53. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/144535>

Maroević, I. (1993). *Uvod u muzeologiju*. Zavod za informacijske studije.

Maroević, I. (1995). *Rat i baština u prostoru Hrvatske*. Matica Hrvatska ogranak Petrinja.

Miklošević, Ž. (2010). Muzeji i njihov odnos spram prošlosti. *Povijest u nastavi*, VIII (16 (2)), 203–215. <https://hrcak.srce.hr/82544>

“Museum Definition - International Council of Museums.” (2022). ICOM. Preuzeto s <https://icom.museum/en/resources/standards-guidelines/museum-definition/>

Nora, P. (2006). Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta. U *Kultura pamćenja i historija* (pp. 21–45). Golden marketing-Tehnička knjiga.

“Return and Restitution Cases.” (2021). UNESCO. Preuzeto s https://en.unesco.org/fighttrafficking/Return_and_Restitution_Cases

“Return & Restitution” Intergovernmental Committee.” (2021). UNESCO. Preuzeto s <https://en.unesco.org/fighttrafficking/icprcp>

Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.

Šola, T. (2009). Uloga baštinskih institucija u građenju nacionalnog identiteta. U R. Horvat (ur.), *Hrvatski identitet* (pp. 255–287). Matica Hrvatska.

Šulc, B. (1993). Registar muzeja i galerija na okupiranom teritoriju Republike Hrvatske s podacima o stanju fondova - krađama, dokumentiranosti, izvorima informacija i dr.. *Informatica museologica*, 24 (1-4), 57-68. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/144539>

“TheMuseumsLab.” (n.d.). The Museums Lab. Preuzeto s <https://themuseumslab.org/>

Timothy, D. J. (2011). Tourism and the Politics of Heritage. U *Cultural Heritage and Tourism. An Introduction* (pp. 127-148). Channel View Publications.

Vujić, Ž. (1996). Izlučiti ili ne izlučiti predmete iz zbirke? *Informatica museologica*, 27 (1-2), 5–11. <https://hrcak.srce.hr/144217>

Zygmunt, K. (2020). The Klimt row: Analysis of property restitution laws based on the Austrian Klimt Bloch-Bauer case. *Gdańsk International Studies*, 18 (1-2), 58–72. <https://doi.org/10.26881/gsm.2020.18.05>

Popis slika

Slika 1. Portret Adele Bloch-Bauer I., preuzeto s <https://www.neuegalerie.org/content/adele-bloch-bauer-i> (9. rujna 2022.)

Slika 2. Mramorni reljef, preuzeto s https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1816-0610-46-b (9. rujna 2022.)

Slika 3. Beninska bronca, preuzeto s https://www.britishmuseum.org/collection/object/E_Af1898-0115-31 (9. rujna 2022.)

Restitucija otuđene kulturne baštine

Sažetak

Muzeji kao institucije koje su posvećene očuvanju kulturnih dobara i važnih predmeta iz prošlosti čovječanstva postoje već desetljećima. Međutim, tijekom većih povijesnih događaja, poput ratova ili kolonizacije, mnoge zbirke sastavljene su na temelju otuđenih ili sumnjivo pribavljenih predmeta baštine. Ovako neprimjereno nabavljeni predmeti su i dalje dijelovi postava muzeja diljem svijeta, što potiče pitanje etičnosti njihovog rada. Ovim završnim radom nastoji se analizirati neke konkretne primjere otuđene kulturne baštine i sporova vezanih za vlasništvo predmeta te se ističe pitanje važnosti njihovog povrata kulturama, skupinama ili pojedincima kojima pripadaju. Pomoću stručne literature i na temelju prijašnjih znanstvenih radova bliskih ovoj temi, obrazlaže se teorijski okvir i prakse sabiranja predmeta u muzejskim institucijama, a sagledava se i zakonodavni okvir koji se odnosi na uspostavu i oblikovanje muzejskih zbirki. Cilj istraživanja ove teme je skrenuti pažnju na ranije otuđene predmete u muzejskim postavima, a koji bi se trebali vratiti gdje pripadaju kako bi na odgovarajućem mjestu bili indikatori identiteta zajednice.

Ključne riječi: restitucija, kulturna baština, identitet, muzeji, kolektivno pamćenje, UNESCO

Restitution of seized cultural heritage

Summary

The institution of museums, dedicated to securing cultural goods and important objects from history of humanity, has existed for decades. However, during major historical events, such as wars or colonization, many have constructed collections using seized or dubiously acquired cultural property. These inappropriately collected items are still parts of museum catalogues all over the world, which calls the ethics of their work into question. This research aims to analyze some examples of seized cultural heritage and disputes regarding the ownership of items, while highlighting the importance of their return to cultures, communities or individuals they belong to. Using available literature and scientific works related to this topic, this research presents the theoretical framework of museum work and practices used in the collection of museum objects, and covers the legal framework connected to the shaping of museum collections. The goal of studying this topic is to bring attention to previously seized objects in museum collections, ones which should be returned to their rightful cultures in order to function as identity indicators to their community.

Key words: restitution, cultural heritage, identity, museums, collective memory, UNESCO